

Folket og folkemusikken

Jens Henrik Koudal

Indledning

Jeg har kaldt mit foredrag »folket og folkemusikken«, fordi jeg vil prøve at belyse og diskutere kongressens tema, musik-historie-nutid, på folkemusikområdet.¹ Mit eksempelmateriale er 1800-tallets danske folkevisesamlinger, specielt Evald Tang Kristensens materiale, idet jeg i 2½ år har forsket i dette materiale som kandidatstipendiat ved Musikvidenskabeligt Institut, Københavns Universitet. Jeg vil diskutere, hvis »folk« og hvis »folkemusik«, det egentlig er, vi studerer, når vi bruger dette kildemateriale? Det indsamlede folkevisemateriale har hidtil primært været brugt til at belyse middelalderen – det er indgået i mammutværket *Danmarks gamle Folkeviser* I-XII, 1853–1976. Min hovedtese er, at tiden nu må være inde til at overskride dette tilbageskuende synspunkt og bruge materialet til at belyse sin egen tidsperiode (1700- og 1800-tallet).

Folkemusik-renæssancen

I de sidste 30 år har der i den vestlige verden fundet en genopblusset interesse for folkemusik sted, som egentlig er ganske forbløffende. Alene i Danmark har i dag titusindvis, ja måske hundredtusindvis af mennesker et *aktivt* forhold til folkemusik i bred forstand – det være sig som udøvere, som dansere, som festivalgæster eller på anden måde.

I Danmark førte denne interesse i foråret 1981 til en voldsom mediedebat. Debatten var foranlediget af, at folketinget skulle revidere den danske musiklov og havde afsat et støttebeløb på omkring ½ million kr. til folkemusikaktiviteter. Debatten kom til at dreje sig om, hvad der rettelig bør kaldes folkemusik (og følgelig støttes af musikloven!). Hovedfronten kom til at gå mellem »Hogager-linien« (opkaldt efter folkemusikhuset i Hogager i Vestjylland, ledet af arkivar Thorkild Knudsen) og »revival-linien« (en samlebetegnelse for alle de meget forskellige tilhængere af »den ny folkemusik«). Den store gamle organisation »Foreningen Danske Folkedansere« holdt sig uden for debatten, og en del debattører ønskede ikke at gøre det til et enten-eller. De to hovedlinier var uenige om næsten alt, f. eks. definitionen af folkemusik, det repertoire som de ønsker at arbejde med i dag, forholdet til massemedierne, synet på statsstøtte, organisering af bevægelsen samt den rette måde at forske i musikken på. Debatten skal ikke gennemgås her, men den viste nogle ting, som er meget tankevækkende: For det første afspejlede den en bred interesse for musikarten folkemusik. For det andet afslørede den nogle dybe og delvis

uigennemskuelige modsætninger blandt de folk, som aktivt bruger denne musik. For det tredje afslørede den et stort behov for praktiske udgivelser af ældre danske sange og af spillemandsmusik – det være sig i form af noder, plader eller bånd – og en mistillid til visse typer forskning, der opfattedes som kommissæragtig og hæmmende for folkemusikkens brug og videreudvikling i dag (f. eks. Hogagerliniens forslag om at ville oprette et »folkemusikkonservatorium« og en »folkemusikbank«).

Hvorom alting er: Både folkemusikræssancen i almindelighed og debatten i 1981 sætter et spørgsmålstejn ved musikforskerens rolle og aktualiserer spørgsmålet om, hvad musikforskning kan bruges til? Den udfordring må vi tage op – men jeg mener nu ikke, at vi generelt behøver at tvivle om vores erhvervs nødvendighed. I det følgende vil jeg prøve at vise, hvordan jeg synes, at sanghistorien kan tilbyde noget værdifuldt, når det drejer sig om studiet af ældre materiale.

1800-tallets danske indsamling, udforskning og udgivelse af folkemusik

Så godt som alle danske folkemelodier er nedskrevet efter 1809. I 1800-tallet indsamlede hundredevis af optegnere over hele landet tusindvis af viser fra »folkemunde«. Det var imidlertid ikke hvem som helst, der indsamlede. De typiske indsamlere tilhørte gårdmands- og højskolemiljøet, præstemiljøet eller lærerstanden, og hovedinteressen samlede sig om de middelalderlige ballader, »Danmarks gamle Folkeviser« (DgF). De typiske sangere, som af traditionens vej havde lært disse viser, tilhørte derimod landbosamfundets lavere lag.

Ser vi på den videnskabelige udforskning af visematerialet, er den centrale figur fra 1840'erne til 1880'erne professor Svend Grundtvig i København (søn af digteren og præsten N. F. S. Grundtvig). Hans hovedfortjeneste var at få påbegyndt den grundlæggende kildeudgave af middelalderballadernes tekster efter nogle principper, som stadig aftvinger respekt idag. Desuden satte han sig i spidsen for arbejdet med at få indsamlet folkeminderne. Svend Grundtvig interesserede sig principielt også for gamle skæmteviser og for middelaldervisernes udløbere i de såkaldte »efterklangviser« i det 16.–17. århundrede, men hans forsknings- og udgiverindsats kom primært til at ligge på området »Danmarks gamle Folkeviser«. Set med nutidens øjne kom hans indsats til at præge dansk viseforskning afgørende ved

- a) at udskille skæmteviserne fra udforskningen af DgF (de danske skæmteviser er den dag i dag aldrig blevet grundlæggende videnskabeligt udforsket),
- b) ved sin tekstorientering, der fik viserne til at fremstå som skreven litteratur (og fik til konsekvens, at tekstforskning og melodiforskning blev skilt ad),
- c) samt ved sin tilbageskuende grundholdning, der betragtede viserne som historiske levn fra middelalderen.

Alt i alt kom viserne derfor til at fremstå som tekster med oprindelse i middelalderen, mens studiet af visesang som folkekultur i det 16.–19. århundrede blev stærkt tonet ned.

Svend Grundtvigs modstykke på melodiområdet var organist A. P. Berggreen, selv om denne ikke kan betragtes som egentlig videnskabsmand på musikområdet. Berggreen udførte et livslangt, praktisk rettet arbejde med at få indsamlet og udgivet folkesangen, og som sådan har hans virke stor positiv betydning. Han var imidlertid fast forankret i sin samtids borgerlige musik-kultur, og hans indstilling var derfor grundlæggende dur-moll tonal, han rensede teksterne moralsk og politisk, og hans udgaver er klaverudsættelser tilpasset »det dannede hjem med klaver«. Med denne indstilling kom han til at støde nogle af tidens aller bedste melodiindsamlere fra sig (Evald Tang Kristensen, Jakob Nielsen). Først i begyndelsen af 1900-tallet kan man derfor tale om, at der opstår en egentlig videnskabelig udforskning af folkemelodierne (Hjalmar Thuren, Hakon Grüner-Nielsen). Ser vi på udgaver af folke-musik, så er altså »Danmarks gamle Folkeviser« den eneste videnskabelige i 1800-tallet, og den omfattede kun tekster. Populære udgaver af folkeviser var derimod talrige og forholdsvis udbredte.

Alt i alt var indsamlingen af folkesang, udforskningen af den og de fleste seriøse udgaver primært rettet mod de alvorlige middelalderballader, DgF. Derfor tiltrak den folkelige instrumentalmusik, spillemandsmusikken, sig stort set heller ingen interesse blandt de dannede i 1800-tallet.

Bag interessen for »Danmarks gamle Folkeviser« lå til syvende og sidst både sammenfaldende og modstridende interesser hos forskellige samfundsgrupper: Liberale akademikere og embedsmænd, grundtvigianske præster, gårdmandsklassen og lærerne. DgF-interessen var led i en bredere *middelaldermyte*, som var udbredt i disse grupper i 1800-tallet, og som blandt andet trivedes fint på de grundtvigianske højskoler. Myten udtrykte et historiesyn. Myten så middelalderen som en guldalder, hvor samfundets bærende gruppe var de frie bønder, hvor der var et vist demokrati, og hvor der herskede en særlig enhed i folket. Senere (16.–18. århundrede) gik denne guldaldertilstand tabt, mente man, og adelsvældet knægtede bonden, men i det 19. århundrede var bonden på vej til at genvinde frihed og samfundsmæssig indflydelse.

Et groft rids af Danmarks sociale struktur omkring 1850 kan tydeliggøre baggrunden for alt dette. Samfundet var opdelt i en agrarsektor og en urban sektor, der dog var afhængige af hinanden. Som en meget vigtig formidler mellem de to sektorer stod embedsmandslaget, og uden for samfundet var aller nederst et pjalteproletariat:

<i>Agrar sektor</i>	<i>Urban sektor</i>
Agrart storborgerskab (godsejere)	Urbant storborgerskab (inden for handels-, finans- og produktionssektorerne)
Embedsmandslag	
Agrart småborgerskab (selvejer bønder)	Urbant småborgerskab (inden for handel, håndværk og transport)
Agrart proletariat (husmænd, landarbejdere, tyende)	Urbant proletariat (lønarbejder- klasse)
Pjalteproletariat	

For den nye klasse af selvejerbønder, som landboreformerne sidst i 1700-tallet havde skabt, indgik »Danmarks gamle Folkeviser« som vidnesbyrd om en tid, hvor bonden var fri, og som udtryk for en særlig bondekultur i samtiden. Den nye gårdmandsklasses (nye) kulturelle identitet udfoldede sig bl.a. på højskoler i et samspil med lærere og præster. For samfundsgrupper som borgerskabet og embedsmandslaget var folkevisearbejdet ofte et led i nationalisme eller skandinavisme – det er ikke noget tilfælde, at folkeviserinteressen for alvor blusser op i Danmark i 1840'erne, netop i nationalismens og skandinavismens årti.

Den ovenstående sammenhæng kan blot antydes kort og lidt postulatorisk her. Meningen har primært været at beskrive og give en forklaring på »Danmarks gamle Folkevisers« dominans i 1800-tallets indsamling, forskning og udgivelse af folkemusik.

Middelalderen, 1800-tallet og nutiden? – eller: Hvordan kan vi overskride middelaldermyten?

Et afgørende spørgsmål for udforskningen af dansk folkemusik er, hvordan det er muligt at overskride »middelaldermyten« og bruge det store indsamlede materiale fra sidste århundrede som sanghistorisk kildemateriale? Jeg mener, det er både nødvendigt og muligt – og vil belyse det med et konkret eksempel.

Evald Tang Kristensen (1843–1929) er Danmarks største og mest spændende indsamler af folkeminder. Han virkede som skolelærer og folkemindesamler i Vest- og Midtjylland 1861–88 og kunne derefter ved hjælp af statsstøtte helt hellige sig folkemindearbejdet. På sine vandringer (primært i Vest- og Midtjylland) har han personligt optegnet et sted omkring 3000 viser med 1000 melodier, 2800 eventyr, 25000 sagn, 10000 opskrifter om folkeliv og folkeskik, titusindvis af rim og lege, ordsprog og gåder – ud over at han anlagde sig en

stor samling af skillingsviser, spillemandsbøger, håndskrevne visebøger m.m. Han optegnede folkeminder efter ca. 6500 meddelere, hvoraf omkring 700 meddelte ham viser. Hertil kommer en udgiver- og skribentvirksomhed, der formodentlig er større end nogen anden dansk forfatters i 1800-tallet, og bl.a. omfatter 79 bøger. Evald Tang Kristensens store efterladte samling findes i dag på Dansk Folkemindesamling i København.

Man *kan* i Kristensens samling finde f. eks. samtidige socialkritiske landarbejderviser eller nyere lyriske »malkepigeviser« – men de er ret få. Kristensens optegnervirksomhed er taget som en helhed primært rettet mod folkeviser i den gængse romantiske betydning af ordet: Gamle mundtligt overlevere sange hos landbefolkningen. Hans interesse for nyere lyriske viser var forholdsvis ringe, og han optegnede stort set slet ikke folkesang i byerne, »mandlige« genrer som sømandsviser, soldaterviser og børsteviser eller samtidige smæde- og kritikviser. Heller ikke kunstviser i folkemunde, syngespilsviser o.l. interesserede ham. Hans indsamlingsvirksomhed har altså et vist tilbageskuende præg.

Betyder det nu, at Kristensens folkeviser blot er udtryk for en romantisk drøm om gamle dage (middelalderen?), og derfor er ubrugelige som kildemateriale til den brede befolknings sangkultur i 1700-/1800-tallet og for en kritisk folkemusikdyrkelse i dag? Bestemt ikke!

Kristensens typiske sangere var ældre mennesker fra landbosamfundets laveste lag. To af disse var Niels Albretsen og Jens Mikkelsen i Kølvrå (Vestjylland), som Kristensen besøgte to gange i 1874, og som han optegnede 34 viser efter (men derimod ingen andre folkeminder).

For tidligere generationers udgivere og forskere af »Danmarks gamle Folkeviser« var viserepertoarer som Albretsens og Mikkelsens blot en svag genklang af en poetisk og mageløst levende folkesang i en fjern fortid, middelalderen. Mikkelsens og Albretsens »gamle Folkeviser« blev derfor i udgaven bedømt med udtryk som: »denne Overlevering er ubetinget... moderne«, »kejtede eller misforstaaede Skriftsprogsudtryk«, »den lette sentimentale og almueagtige Tone« (Mikkelsens DgF 416), »...yngre fra tysk overførte Viser« (Albretsens DgF 382) – ja Albretsen fik om sin DgF 384 at vide, at »vi er her udenfor Visernes egentlige Samfundslag«, og Mikkelsens vise om *Bispens Datter* blev kaldt en »bolevise« og karakteriseret ved, »at det etiske Moment i Ridder Stig-Visen og i Peder Svinedrengs-Visen (nemlig Ungersvendens Afholdenhed overfor Pigen under Nattebesøget) er forvrænget til sin Modsætning...« (Udsagnene er Axel Olriks og H. Grüner-Nielsens). Endelig udelod DgF-udgaven jo hele skæmtevisestoffet, for det var med sine »grovheder«, »platheder« og »usædelighed« uforeneligt med middelaldermyten. – I DgF-udgaven finder man ingen samlet oversigt over, hvad Albretsen og Mikkelsen har sunget for Kristensen, man finder stort set ingen personalhistoriske oplysninger, og man finder kun en del af deres samlede repertoire trykt. Sangerpersonlighederne er »forsvundet«, og man finder ansatser til en nedvurdering af deres sangkultur.

Det er imidlertid muligt at give et andet billede af Niels Albretsen og Jens Mikkelsen ved hjælp af Evald Tang Kristensens kildemateriale og ved hjælp af yderligere studier i kirkebøger, folketællingslister, skifter, fattigvæsens-arkivalier osv.

Først en oversigt over de viser, som Kristensen optegnede hos de to husmænd. Inden for hvert repertoire anføres de i den rækkefølge, hvori Kristensen optegnede dem, med angivelse af: a) Visens førstelinie, b) om den med de traditionelle betegnelser tilhører gruppen af »Danmarks gamle Folkeviser« (DgF), skæmteviser (Sk.), efterklangsviser (Eft.) fra 16.–17. århundrede, eller er af nyere art, og c) om teksten er optegnet med melodi eller ej:

Niels Albretsen:

1. Matrosen gik i Lunden; *Eft. B 90*.
2. Herr Ribold tjener i Kongens Gaard; *DgF 183 Kk*. Med melodi.
3. Ja, vel har jeg tjent udi fremmede Land; *DgF 458 Cp*. Med melodi.
4. Angenete hun ganger paa Højelands Bro; *DgF 38 Aq*.
5. Herr Peder han kommer fra Tingen hjem; *DgF 390 Ch*.
6. Herr Ott' han red her op under Ø; *DgF 277 G*. Med melodi.
7. Svend Jørgen han red sig op ad Land; *DgF 89 Be*. Med melodi.
8. Kejseren havde de Døtre tre; *DgF 382 Be*.
9. En Gang var jeg saa liden en Mø; *Sk. 126*. Med melodi.
10. Niels Baadsmand han havde saa stor en Uro; *Sk. 42*. Med melodi.
11. Jeg spænded' mine Sporer, jeg sadlede min Hest; *DgF 384 A*. Med melodi.
12. Se, nu stunder Natten til; *Eft. B 88*. Med melodi.
13. I Dager jeg kommen til Torvs, min Ven; *Nyere* (»Gadeviser«). Med melodi.
14. Dannerkongen han lader en Havfru' fang'; *DgF 42 B*.

Jens Mikkelsen:

1. Jeg fæstede mig saa stalt en Jomfru; *Sk. 22*. med melodi.
2. Skjøn Medler han tjener i Kongens Gaard; *DgF 271 Vg*. Med melodi.
3. Herr Peder han rejst' til Engeland; *DgF 446 I*. Med melodi.
4. De lagde liden Kirsten paa Bolstere blaa; (*et enkelt variantvers til*) *DgF 263 Bc*.
5. Dannerkongen han kaldte paa Svendene smaa; *DgF 42 B*. Med melodi.
6. Der sad en Pige paa Højelands Bro; *DgF 38 As*. Med melodi.
7. Der bor en mand på Vejstereslot; *Sk. 153*. Med melodi.
8. Las han vild' ad Skoven gå; *Sk. 120*. Med melodi.
9. Skaden bøj til Gilde; *Sk. 59*.
10. Junker Jakob han tjener i Kongens Gaard; *DgF 253 Ha*. Med melodi.
11. Ja. Gud ved min Villi, at jeg har dig kjær; *DgF 416 Cd*. Med melodi.
12. Jeg ved mig en skjøn Jomfru saa faaver og fin; *Eft. B II e 4*. Med melodi.
13. God Aften, Marie! du lukker mig ind; *Nyere*.
14. Der kom en Prins fra Engelland hjem; *Eft. B 39*.
15. Jeg stod paa Loftet og børsted' mit Haar; *DgF 55 Bb*. Med melodi.

16. Bispens Datter i fremmede Land; *DgF 527 Tillæg I C* («Bolevise»).
17. Jeg stod paa Loften og børstet mit Haar; *Sk. 152*. Med melodi.
18. De Hamborgs Præstens Piger; *Sk. 155*.
19. His oppe paa vor gamle Loft; *Eft. B 87*. Med melodi.
20. Matrosen gik i Lunden; *Eft. B 90*. Med melodi.

Niels Albretsen levede 1802–86. Han var husmandssøn fra Almtoft i Viborg amt. I sin ungdom rejste han rundt som tjenestekarl og var soldat, inden han selv blev husmand og landarbejder flere steder i de jyske hedeområder. Han fik mindst syv børn i to ægteskaber. Af flere kilder benævnes han »kæltringekonge«, fordi omflakkende tiggere og vagabonder havde tilholdssted hos ham. De sidste 25 år af sit liv var han under fattigvæsenet i Haderup sogn, idet han dog endte sit liv som omvandrende tigger i nabosognet.

Jens Mikkelsen (1800–75) var gårdmands- og degnesøn fra Karup tæt ved Kølvrå. Hans liv kan minde om Albretsens, men han tjente sig op fra lejehusmand til at blive selvejerhusmand i Kølvrå fra 1834. Også han fik mindst syv børn i ægteskab.

Mikkelsen og Albretsen er altså to af de utallige, der har bidraget til hedens opdyrkning gennem et langt liv; Mikkelsens kone stammede endda fra de tyske kolonister i den gamle hedekoloni Frederiks. Det var om disse kolonister på alheden, at landøkonomen G. Begtrup i 1812 i sit store værk om *Agerdyrkningens Tilstand i Danmark* skrev: »Uagtet al den Hjelp er Colonisternes Forfatning heel maadelig, og hos dem er mindre Velstand end i de sletteste Egne af Danmark Grunden dertil er *Jordbundens slette Beskaffenhed. ... Mangelen paa Engbund ... Mangelen paa Vand ... Flyvesand ... Graaemosen ...*«. Selv om Albretsen og Mikkelsen måske har haft en smule bedre kår end dette, har husmandslodderne alene umuligt kunnet give dem føden; Albretsen – og sikkert også i perioder Mikkelsen – har fungeret som daglejere, og specielt uldbinderiet har været et vigtigt supplement. En af de få hedeboender, der førte dagbog midt i 1800-tallet, skrev om sit sogn i Lysgård herred: »Uldbinderiet var folks syssel i ethvert hus, det indbragte føden, der avledes lidt af korn og kartofler, ja meget lidt, men så brugtes ingen købmandsvarer undtagen sæbe, salt og tobak, der kunne fås af den mand, der købte bindetøj.« Mikkelsen og Albretsen var født i fattige kår, og et langt livs kamp med heden har ikke kunnet hæve dem over eksistensminimum. En gang husmand altid husmand. En forskel er dog, at Albretsens tilværelse har været mere omskiftelig på stadig nye husmandslodder og i tæt kontakt med gruppen af omvandrende tiggere og natmænd, »kæltringerne«, mens Mikkelsen har været mere bofast. Til gengæld repræsenterer Mikkelsens husmandsstatus sammenlignet med faderens gårdmands- og degnestatus en social degradering.

Hvilket billede tegner nu de viser, som Kristensen optegnede, af de to husmænd i Kølvrå?

Begge repertoarer rummer meget forskellige visetyper: Mange alvorlige middelalderballader, nogle lidt nyere efterklangviser, en del ældre og lidt nyere

skæmteviser. Derimod indeholder repertoirerne få visetyper fra (1700- og) 1800-tallet, det være sig lyriske eller episke. Grunden kan kun være, at de ikke har interesseret Kristensen, for selvfølgelig har to så gode sangere også kunnet mange nye viser. Udvalget af visetekster påvirkede melodioptegnelsen, for Kristensen optegnede kun yderst sjældent melodier, som han ikke i forvejen havde fået teksten til, og han interesserede sig ikke synderlig for at optegne spillemandsmelodier (efter levende kilde). Vi kender altså langt fra alle de viser, som Mikkelsen og Albretsen har kunnet – de to repertoarer er ikke komplette.

Når det kan konstateres, at de fleste af de foreliggende visetyper er ret gamle, er det imidlertid en formel betragtning. Enhver folkesangers repertoire er udtryk for en udvælgelsesproces hos en *bestemt* sanger i et *bestemt* miljø og vil være præget heraf, hvad enten vi kender det helt eller delvis. Vi kan derfor – med forsigtighed – bruge karakteristiske træk ved repertoirerne til at belyse sangerne og deres miljø.

Viserne i det repertoire, vi kender fra *Albretsen*, er med en enkelt undtagelse alle *episke*, og de handler med tre undtagelser alle om en eller anden form for *kærlighed*. Men hvor spænder de dog vidt! Vi finder skæmtende viser om sex og utroskab, om tvunget giftermål der forhindres, om den giftesyge jomfru på jagt efter en (ny) kæreste, og om sex mellem unge mod forældrenes vilje. Vi finder mere alvorlige viser, der udtrykker sorg over kærestens død, om den forførte brud der tages til nåde af ægtemanden, om Agnetes splittelse mellem havmanden og moderen, om kærestens natlige besøg og om kvindelist der overvin-der vold. Og vi finder viser, der handler om kærlighed, blot ikke den kønslige: Om moderkærlighed og stedbørnenes problemer og om søskendekærlighed. De tre sidste viser handler om den musikglade spillemands problemer, om en uretfærdig behandling, der gøres god af kongen, og om en spådom om barselsdød. Pludselig kan vi se, at det må have været helt underordnet for Albretsen, om viserne har været »middelalderballader« eller ej – de behandler alle sammen temaer, der har været højst aktuelle for landbosamfundets underklasse. En nøjere betragtning gør det klart, at en vises hovedperson også er visens »helt«, altså har fortællerens sympati. Det viser sig nu, at disse helte ligeligt er fordelt på mænd og kvinder, og at de nogenlunde ligeligt er almindelige fattige mennesker eller fra et højtstående og rigt socialt miljø (adelige riddere og jomfruer). Aldersmæssigt derimod er heltene typisk unge mennesker – hvad visernes typiske tema, forlovelse og kærlighed, jo også lader ane. Det giver os et fingerpeg om, at Albretsen har lært disse viser i sin barndom og ungdom. Hvis vi endelig betragter disse heltes *afgørende egenskab* i viserne, den egenskab, som fortælleren dvæler ved i sympati, og som er afgørende for handlingens udfald, så viser der sig et forbløffende billede: På trods af, at Albretsen socialt var tvunget til at leve under forhold, som selv Kristensen måtte kalde »tarvelige og usle«, ja »meget skidne«, så afspejler hans viser nogle værdier og en humanitet, som er dybt bevægende. Heltens afgørende egenskab kan være *snildhed*, der sejrer i kampen mod den rå overmagt, som

når jomfru Guldborrig besejrer kvindemorderen Hr. Ribold (DgF 183), eller *slagfærdighed og handlekraft*, som når Hr. Jon overvinder og latterliggør den rige Hr. Lave og vinder bruden (DgF 390). Det kan være *glæde ved sanselig udfoldelse*, som matrosen i lunden (Eft. B 90), eller den »liden Mø«, der lukker elskeren ind og laver en søn, som er 18 alen lang (Sk. 126), men det kan også være *musikglæde*, som hos Niels Bådsmand, der køber en fedel for sin ko og går til bryllup for at spille (Sk. 42), eller krybskytten, som bliver bedt om at synge for kongen (DgF 384):

Saa tog jeg til den Vise at kvæd',
saa Fugle paa Kviste de fryded sig derved.

Det kan være *elskovslængsel og omsorg for kæresten*, som når ungersvenden i fremmede land får sine anelser og drager hjem, blot for at finde kæresten død af sygdom (DgF 458):

Ja, vel har jeg tjent udi fremmede Land
for Sølv og for elskende Klæder:
ja, lidet jeg spiste, langt mindre jeg drak,
for jeg sørged for min Hjærtens Allerkjære.

Denne svend dvæler i sorgen, men bondepigen i »gadevisen« ved, at livet må gå videre efter kærestens død, og drager til torvs for at glemme sorgen, få sig en dram og en ny kæreste:

Jeg har i min Hoved saa prægtig en Sag,
derfor er jeg kommen til Marked i Dag:
om jeg kund' mig finde, før Solen gaar ned,
en brav Kavaller, som jeg vennelig begjær.

Omsorgen for den elskede kan få helt overraskende udslag, som hos Hr. Ott', der »fæsted stalt Ingerlin, hun var ikke Mø« (DgF 277). Da hun føder på vej til brylluppet, tager Hr. Ott' hende til nåde og hjælper hende:

Hr. Ott' breder ud hans Kappe saa blaa,
der føder stalt Ingerlin to Børne opaa,

og han beskytter hende senere mod sin moders og broders mistænksomme udspørgen, mens omsorgen for barselskvinden finder pudsigt udtryk i næstsidste strofe:

De andre skjænked han for baade Mjød og Vin,
stalt Ingerlin fik varm Øl med Smør sin.

Mjød og vin var sikkert meget godt, men for en fattig husmandsfamilie var »varm Øl med Smør« nu det bedste, man kunne forestille sig! DgF 42 foregår ligeledes i et højtstående miljø, men i Albretsens udgave er det dronningens *menneskelighed og evne til at føle smerte* (i barselsseng), der bliver afgørende. Endelig er *moderkærlighed* og omsorg for stedbørn samt *søskendekærlighed* afgørende og har fortællerens fulde sympati i DgF 89, DgF 382 (og vel også DgF 38) – smukkeste i førstnævnte, hvor den døde mor står op af graven og truer stedmoderen med en »tynd Skjæbning«, hvis hun ikke behandler de små børn bedre:

Hør du, stalt Ingerlin! hvad jeg vil sige dig:
hvi lader du min' smaa Børn lide Hunger og Kvid'?

A gjemt' efter mig baade Øl og Brød,
hvi lader du min' smaa Børn lide Hunger og Nød?

De nævnte positive egenskaber hos heltene forbindes i fem tilfælde med et klart skæmtende præg.

Der stråler gennem Albretsens viser en sympati med samfundets ofre. De fleste af viserne, nemlig syv, foregår i socialt højerestående miljøer, men de fokuserer på almenmenneskelige egenskaber. Fire viser foregår blandt almindelige mennesker, og de sidste tre handler om *sammenstød mellem socialt højere og lavere miljøer*. Langt de fleste af Albretsens viser har en fortrøstningsfuld eller direkte lykkelig udgang, mens faktisk kun en enkelt har en decideret tragisk udgang. Heller ikke hvor højere og lavere miljøer støder sammen bliver udgangen tragisk. Denne fortrøstningsfulde grundtone i Albretsens repertoire bliver stedvis helt eventyragtig – mest tydeligt i visen »Krybskytten« (DgF 384), som Kristensen kaldte »prægtig« og »ypperlig«, og som også Albretsen selv anså for »god«. Heri rider krybskytten »udi den grønne Rosenslund« og skyder »en Hjort med Guldtaffel i Mund«, men han bliver grebet af »Dannerkongen med all' hans Hovmænd« og kastet i et mørkt fængsel. På trediedagen genopstår han imidlertid:

Jeg sadde der til paa tredje Dag,
der smagte mig hverken Øl eller Mad.

Saa tog jeg til en Vise at kvæd',
det hør't Dannerkongen i høje-én Lind.

Dannerkongen kalder krybskytten til sig, og gennem sin underfulde sang – der jo fik fuglene til at fryde sig – vender krybskytten sin skæbne, og kongen gør det skete usket. Krybskytten får sine ejendele igen, og visen slutter:

Dannerkongen var imod mig som en Mand,
han gav mig sin Datter og det halve af hans Land.

Ikke uden grund har visen omkvædet: »Min Haab staar til Gud, min Sorrig faar vel en god Ende«. Svend Grundtvig antog, at denne vise var fra middelalderen, men den blev første gang optegnet hos Albretsen, og da visen er i jeg-form, har Albretsen sikkert identificeret sig med dens hovedperson.

Det fortrøstningsfulde, stedvis eventyragtige, ved Albretsens repertoire kan man tolke som en følge af hans samfundsmæssigt marginale position. På den ene side handler hans viser om almene kår for landbosamfundets underklasse: Forførte brude, voldelige overgreb, stedbørn, krybskytteri, søskende der er kommet væk fra hinanden, tvungne giftermål, giftelystne unge, barselsdød, unge mænd der tjener langt fra deres kæreste, sex, utroskab osv. På den anden side angiver viserne ikke realistiske løsninger på konflikterne, men de er heller ikke båret af indignation (som »våben« anvises snildhed, skæmt og slagfærdighed). Med sine kæltringleforbindelser og sin status som stadig omflyttende husmand har Albretsen ikke haft nogen realistisk mulighed for at opnå et samfundsmæssigt agtværdigt liv. Når han som ældre kom under fattigvæsenet er det udtryk for det samme: Han har ikke kunnet – eller villet! – ernære sig selv på de foreliggende betingelser og er blevet sat uden for samfundet. Derfor er hans viserepertoire ikke »realistisk«, men udtrykker en eventyragtig drøm om – et menneskeværdigt liv!

Kristensens melodioptegninger viser Albretsen som en udmærket sanger, der har formået at fastholde ret forskellige melodier. Et lag i repertoiret synes at være meget gammelt, sandsynligvis af middelalderlig oprindelse. Det omfatter i hvert fald DgF 277 og DgF 89, der begge har flere tonale centre: henholdsvis d/a og d/h. (Sidstnævntes faldende tendens, hvor omkvædsintonationen har grundtone en terts lavere end resten af melodien, kan ikke sjældent findes hos andre af Kristensens gode sangere i og omkring Hammerum herred). I den modsatte ende af spektret ligger »gadevisen«, der med sine treklangsbrydninger og sit livlige dur-præg næppe er ældre end slutningen af 1700-tallet. Dur-moll agtige melodier som DgF 458, Sk. 42 og Eft. B 88 er vel fra 17.–18. århundrede, sidstnævnte måske endnu yngre. Endelig har et par melodier en lidt særpræget tonalitet/rytme/melodigang, der kan tyde på, at de i hvert fald går tilbage til 16.–17. århundrede. Også den dur-agtige, men tonalt lidt svævende og melodisk formelprægede Sk 126-melodi kan meget vel tilhøre dette lidt ældre lag.

Albretsens melodier er som sagt ret forskellige, og en markant personlig stil falder ikke i øjnene. Melodiambitus ligger fra en sekst til en undecim, og oftest ligger grundtonen i den nedre ende af denne ambitus. Melodikurverne arter sig ret forskelligt. Der forekommer både lige og ulige taktarter, og tonalt findes som nævnt både dur-, moll- og mere svævende melodier. Normalt kadencerer de enkelte melodifraser på skalaens første eller femte trin (men det kan ske på næsten alle skalaens trin). Formalt er kun to gange to viser ens opbygget (axby i DgF 183/DgF 89 og abx i DgF 384/Sk. 42); den eneste fireliniede DgF-vise i repertoiret er opbygget med syvtakts-perioder. Der forekommer både kvindelige og (især) mandlige melodiaslutninger. Særpræ-

gede rytmer forekommer kun i DgF 183. I flere tilfælde har Albretsen sunget en melodi, som ellers ikke er optegnet til den pågældende vise i Danmark. Alt i alt en mangfoldighed, der i kun ni melodier afspejler en god sanger.

I det repertoire, som Kristensen optegnede efter *Jens Mikkelsen*, er tre fjerdedele af viserne episke, mens yderligere fire viser er smædeviser eller nidviser uden særlig handling. Hovedparten af de episke viser handler om kærlighed mellem kønnene. Temaet i seks af repertoirets i alt 20 viser er *sexualitet og liderlighed*, men den kønslige kærlighed tematiseres også på andre måder: Forbuden kærligheds konsekvenser, den elskedes død, pige hæver sig gennem kærlighed til dronning, Agnetes splittelse mellem havmanden og moderen, troskabs prøve, elsker overvinder slægtsuvilje, bedragen pige, ulykkelig kærlighed og et stævnemøde. De sidste fem viser handler om det *umage ægtepar*, en spådom om *barselsdød*, en *ond stedmoder*, et fuglegilde der allegorisk skildrer *forskellige professioner* og et par *slagfærdige unge mænd* på jagt. Også Mikkelsens viser har altså temaer, der har været aktuelle i det jyske landbosamfund i 1800-tallet. I de viser, hvor der optræder sympatiske hovedpersoner – og det gør der jo ikke i smædeviserne – er disse »helte« ligeligt mænd og kvinder. De tyve viser foregår ligeledes nogenlunde ligeligt blandt almindelige mennesker og i højere sociale miljøer, men aldersmæssigt er de sympatiske hovedpersoner helt overvejende unge mennesker. Hvad angår hovedpersonernes *afgørende egenskab*, er der ikke så stor spredning som hos Albretsen; oftest er det deres *kønslige kærlighed*. Glæden ved direkte sanselig udfoldelse ses tydeligst i viserne om matrosen i lunden, om parret der mødes »paa vor gamle Loft«, og i skæmtevisen om pigen der børstede sit hår. I det lille vers »God Aften, Marie« og i Eft. B 39 er hovedpersonens elskovslængsel dominerende. Sidstnævnte foregår i et kongeligt miljø, men moralen har haft højeste relevans i landbosamfundet:

Gud bedre og trøste de Forældre dertil,
som nægter deres Børn at maa elske, hvem de vil.

Troskabs lykkelige følger afspejles i DgF 253, hvor pigen afviser fristeren med ordene:

Gak hen til en anden Horehus!
her holdes ingen Drikkehus.

For Medler og Ridselille (DgF 271) fører kærligheden imidlertid kun ulykke med sig, da hun dør ved sin barsel, og han derefter begår selvmord. Heller ikke Hr. Peders troskab kan redde den elskede fra at dø (DgF 446):

»Herr Peder! du sidder her og drikker Vin,
din Kjærest' hun ligger i Jylland, er Lig.«

Herr Peder han højt over Borden sprang,
det klareste Vin det efter ham rand.

Herr Peder han sprang til Gangeren graa,
han rider langt stærker', end Fuglen fløj.

Saa rider han til Stette,
de mødte med Ligen saa lette.

Han kan kun give den elskede et guldbånd med i graven – men viser i øvrigt storsind over for småfolk ved ligeledes at skænke en guldring og et guldbånd til klokker og graver. Agnete er i DgF 38 splittet i sin kærlighed, så det næsten er havmanden, der løber med sympatien. Liden Kirsten bruger sin sanselige udstråling til at blive dronning (DgF 263), mens ridderen i DgF 416 opflammes af sin kærlighed til jomfruen, så han efter at have redet »over den vildeste Hede« magter at dræbe alle hendes syv brødre, »syv raske unge mænd, og de var' vrede«:

Ja, jeg vil ej stande, ikke heller vil jeg fly,
langt mindere ad Skoven indrende:
men jeg vilde vove mit favre unge Liv
for I syv raske unge Dreng.

Og saa der begyndes den blodige Krig
imellem de syv og den ene;
saa hug han Jomfruens Brødre ned alle syv,
det gjorde Gud Fader alene.

I visen »Jeg ved mig en skøn Jomfru« kommer pigen derimod til at fortryde, at hun har indladt sig med en ridder, for han bedrager hende.

Ved siden af alle disse personer i deres kærligheds vold er der tre viser, hvor den afgørende egenskab er dronningens *menneskelighed og evne til at føle smerte, oprørstrang* mod stedmoder og *slagfærdig handlekraft*. Den første af disse er et af mange eksempler på, at viser om højtstående sociale miljøer fokuserer på det almenmenneskelige ved personerne her.

Tilbage er fire smædeviser og den allegoriske vise om fuglegildet (Sk. 59), der ligeledes gør sig lystig over forskellige professioner. De fire smædeviser går ud over en velstående gammel kvinde gift med en ung mand (Sk. 22), en (i hvert fald i egen indbildning) lærd mands døtre (Sk. 153), bispens datter (»bolevisen«) og præstens piger (Sk. 155). De tre sidste smæder kvindernes liderlighed, mens den første udstrækker niddet til hele den gamle kvindes udseende og væremåde.

Flertallet af Mikkelsens episke viser har en slags lykkelig udgang, men fem har en sørgelig eller tragisk udgang og to er skæmtende. Bemærkelsesværdigt er det, at den sørgelige udgang i tre tilfælde opstår som følge af overtrædelse af samfundets normer – Hr. Medler forfører kongedatteren, prinsessen forelsker sig under sin stand i en matros, en jomfru lader sig besnære af en ridder – og i de to andre tilfælde som følge af en skæbne, der er uafvendelig – døden, i barselsseng eller helt uforklaret. Der er hos Mikkelsen ingen eksempler på, at sammenstød mellem forskellige sociale miljøer får en lykkelig udgang. Tværtimod, det er ikke tilfældigt, at de fire smædeviser er udsprunget af sociale modsætninger og netop retter spotten mod velstående kvinde, lærd mand, bisp eller præst (hvortil kan føjes Sk. 59, der gør sig lystig over de forskellige samfundsmæssige roller). Her viderefører Mikkelsen en århundredgammel tradition, hvor skæmteviser har vendt verden på hovedet og trukket magtens mystifikationer ned på jorden. Skæmtens funktion hos Mikkelsen er derfor enten at understøtte positive egenskaber eller en bidende spot. Den eventyrtone, man kan finde i Albretsens repertoire, er ganske fremmed for Mikkelsen. Her er ingen gode magthavere, der forbarmer sig over menigmand, og sociale konflikter og normovertrædelse får kun tragiske konsekvenser. De positive værdier er ikke så mangfoldige som hos Albretsen, og sexualiteten og dens følger står i centrum i mange viser. Der er ikke overskud til så stor en sympati med samfundets ofre, som hos Albretsen; ofte træder en vis fatalisme i stedet. Den sanselige udfoldelse, der er positiv hos matrosen i lunden, bliver genstand for bidende spot, når den optræder hos bispens datter eller præstens piger. Det er fristende at tolke disse karakteristika ved Mikkelsens repertoire som udtryk for hans egen samfundsmæssige placering. I modsætning til Albretsen lykkedes det ham at holde sig fri af fattigvæsenet, men et langt livs slid har ikke hævet ham synderligt over eksistensminimum, og i forhold til faderen var han socialt degraderet. Den mere resignerede og »realistiske« grundtone, fatalismen og spotten i hans repertoire kan hænge sammen hermed.

Mikkelsens 14 melodier viser, at også han var en udmærket sanger, der har kunnet meget forskelligartede melodier. Som meget gamle, muligvis af middelalderlig oprindelse, virker Sk. 22, DgF 416 og vel også Sk. 152; de har alle en vis svævende tonalitet, og de to sidste den førnævnte karakteristiske faldende tendens (F/d i begge tilfælde). I den kronologisk modsatte ende af spektret er der ingen helt nye melodier præget af dominant-septimakkord fornemmelse, men en del treklangsprægede durmelodier har vel fået deres præg i 18.-19. århundrede. Repertoiret rummer desuden et par mollaagtige melodier, et par dorisk virkende melodier og en lidt svævende duragtig melodi. De fleste af disse kan antages at være af lidt ældre oprindelse. Rytmisk og melodisk bemærker man den vekslende taktart og glidetonen i DgF 253 – noget der sikkert har været mere udbredt i folkesangen, end 1800-tallets optegnelser i øvrigt lader ane.

Mikkelsens melodier er altså tonalt og delvis melodisk ret forskellige. Bortset fra et par sekstspring finder man dog aldrig spring i melodien over en kvint

(det finder man lidt hyppigere hos Albretsen). Ambitus strækker sig fra sekst til decim, og grundtonen ligger ligeligt enten nederst eller et sted midt i ambitus (med en vis »plagal« virkning til følge). De enkelte melodifraser kan kadencere på alle skalaens trin, men det sker overvejende på første, andet eller femte trin. Der er melodier både i todelt og tredelt taktart. Formalt er de 14 viser ligeledes ret forskellige, dog har to viser formen aabx og fire viser axby. Den eneste fireliniede DgF-vise i repertoireet har, ligesom hos Albretsen, syvtakts-perioder (DgF 416). Der forekommer både kvindelige og mandlige melodilinieudgange, og Mikkelsen synes at have sat et personligt stilpræg på melodierne med sin forkærlighed for forslagsagtige vendinger ved lineslutninger. Endelig har Kristensen i Sk. 120 fastholdt den for skæmteviser karakteristiske vekslen mellem sang og talte afbrydelser.

Kladdematerialet til Kristensens musikmanuskripter rummer muligheder for forskellige tolkninger – et aspekt, som jeg har valgt ikke at gå ind på her. Selv om vi aldrig vil opnå fuld klarhed over den folkelige syngemåde i 1700- og 1800-tallet, så tillader bl.a. Kristensens musikoptegnelser os dog at opnå et indblik i en syngemåde med indslag af glidetonen, vekslende taktart, utaktfasthed, asymmetrisk periodisering, relativ tonalitet, melodivariabilitet og et specielt gestisk og sangligt udtryk.

Næste trin i udforskningen af 1800- og 1900-tallets viseoptegnelser kunne være at prøve at finde geografiske, sociale og personelle særtræk i optegnelserne ved at studere enkeltsangeres optegnede »repertoire« (herunder søskende, der har haft fælles kilde) og ved at sammenligne alle de forskellige optegnelser af almindeligt udbredte tekst- og melodityper (herunder melodier, der kan spores tilbage til en trykt kilde). Herigennem kunne folkesangens stabile og dens varierende elementer nøjere indkredses.

Konklusion

Lad os afslutningsvis vende tilbage til temaet »musik-historie-nutid«. I folke-musikforskningen, som den er skildret ovenfor, har vi altså at gøre med tre »tider«: Middelalderen, 1800-tallet og nutiden. Det er fundamentalt vigtigt, at forskeren klargør, hvordan disse »tider« indvirker på hinanden, så de kan holdes ude fra hinanden. Når det er gjort, er det muligt at bruge det indsamlede materiale som kilde til sin egen tidsperiode; her har Evald Tang Kristensens materiale en særlig værdi og kan indgå i en kultur- og socialhistorisk skildring af en underklasse, der ellers sjældent får mæle i 1800-tallets kilde-materiale.

I udforskningen af folkemusikken vil et nutidigt engagement altid være forskerens motivation. Mit eget ideal er en folkemusikforskning som historisk disciplin, hvis formål er at skildre sangerne/spille-mændene i deres miljø, musikkens brugssituationer og funktion samt folkekulturens rolle i samfundet. Folkemusik bør studeres tværfagligt, tekst- og melodiforskningen bør holdes sammen og musikken bør studeres i sin vekselvirkning med populær-

musik og kunstmusik. Forskningen bør både beskrive og forklare musikkens og musikaktiviteternes udvikling, og den når sine resultater i en vekselvirkning mellem et nutidigt engagement, en overordnet teori om musikkulturerens rolle i samfundsudviklingen og et kritisk arbejde med kildematerialet. Ældre viseforsknings focusering på middelalderen har betydet, at selv om f. eks. meget af Evald Tang Kristensens visemateriale er udgivet, så er så godt som ingen af Kristensens sangerrepertoarer trykt i den form, hvori han optegnede dem. Vi, der som forskere interesserer os for dansk folkemusik, har en stor opgave i at sørge for at gøre ældre tiders folkeviseoptegnelser tilgængelige i kritiske og forskningsmæssigt forsvarlige udgaver for et bredere publikum (f. eks. i form af sangerrepertoarer). Derved giver vi et værdifuldt bidrag til sanghistorien – og til en kritisk, historisk bevidst brug af folkemusikken i dag.

Noter:

1. På kongressen blev foredraget forkortet en smule på grund af tidnød, men her gengives det i sin fulde udstrækning. Desuden er tre skematiske oversigter, som på kongressen blev omdelt skriftligt til tilhørerne, her blevet indarbejdet i teksten. Jeg har ikke forsynet foredraget med et noteapparat. Mine synspunkter kan man finde uddybede med talrige henvisninger til kilder og litteratur i mine artikler: »Evald Tang Kristensen som folkeviseindsamler og udgiver – belyst ud fra Jens Mikkelsen og Niels Albretsen i Kølvrå 1874«, i: *Musik og Forskning* 9, 1983–84, s. 68–141. (Heri gengives bl.a. alle Mikkelsens og Albretsens melodier). »Rasmus Nyerups visearbejde og folkeviseindsamlingen 1809–21«, i: *Musik og Forskning* 8, 1982, s. 5–79.
»Folkeviseideologien – illustreret ved Det haver så nyligen regnet«, i: musiktidsskriftet *Modspil*, 8, 1980, s. 32–50.